

UDK:930

Fazliddin CHORIYEV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail. choriyevfazliddin8@gmail.com

PhD U.Usarov taqrizi asosida

SOVET ITTIFOQI DAVRIDA O'ZBEKISTON XALQ XO'JALIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekiston SSRning xalq xo'jaligi tizimi, uning butun ittifoq miqyosidagi o'rni va ro'li, shuningdek qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tashqi eksportidagi hajmi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Xalq xo'jaligi kompleksi, paxta monokulturası, oq oltin, paxtachilik, paxta bazasi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, irrigatsiya loyihalari, paxta tozalash, paxta yog'i, to'qimachilik sanoati, ip yigirish, to'quvchilik, paxta yetishtirish amaliyoti, paxta yetishtirish infratuzilmasi.

ХАРАКТЕРИСТИКА НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА УЗБЕКИСТАНА В ГОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Аннотация

В статье отражена народнохозяйственная система Узбекской ССР, ее место и роль в общесоюзном масштабе, а также объемы экспорта сельскохозяйственной продукции за рубеж.

Ключевые слова: Народнохозяйственный комплекс, хлопковая монокультура, белое золото, хлопководство, хлопковая база, сельскохозяйственная продукция, ирригационные проекты, хлопкоочистка, хлопковое масло, текстильная промышленность, прядение, ткачество, практика хлопководства, инфраструктура производства хлопка.

CHARACTERISTICS OF THE NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN DURING THE SOVIET UNION

Annotation

This article reflects the national economic system of the Uzbek SSR, its place and role on the all-Union scale, as well as the volume of agricultural products exported abroad.

Key words: National economic complex, cotton monoculture, white gold, cotton farming, cotton base, agricultural products, irrigation projects, cotton ginning, cotton oil, textile industry, spinning, weaving, cotton growing practice, cotton production infrastructure.

Kirish. Sovet davrida SSSRning markazlashgan rejali iqtisodiyoti har bir respublikaga ixtisoslashgan ishlab chiqarish rollarini yuklagan. Butunittifoq mehnat taqsimoti O'zbekistonni birinchi navbatda paxta yetishtirishga, shu bilan birga ipakchilik, qorako'lichilik va meva yetishtirish uchun ajratdi. Sovet ittifoqi davrida Butunittifoq mehnat taqsimoti SSSR tarkibidagi har bir respublikaga o'ziga xos rollar ajratdi. "Umumittifoq mehnat taqsimotida O'zbekiston xalq xo'jaligi asosan paxtachilik, shu bilan birga, ipakchilik, qorako'lichilik va mevachilikka ixtisoslashuvi belgilab berilgan bo'lib, sanoatning rivojlanishi, avvalo, umumittifoq mehnat taqsimotida respublika oldiga qo'yilgan asosiy siyosiy-iqtisodiy vazifani hal qilishga, ya'ni paxtachilikni rivojlantirishga, undan keyingina kompleks xalq xo'jaligini yaratishga bo'ysundirildi". Sanoatning rivojlanishi ikkinchi darajali bo'lib, ko'p tarmoqli iqtisodiyotni barpo etishdan ko'ra, asosan paxta yetishtirishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan edi. O'zbekiston SSSR paxtasining 70% dan ortig'ini yetkazib bergan. Katta irrigatsiya loyihalari Amudaryo va Sirdaryodan suvni boshqa joyga yo'naltirdi va bu Orol dengizi halokatiga olib keldi. Paxtaga haddan tashqari e'tibor oziq-ovqat xavfsizligini pasaytirdi, chunki g'alla yetishtirishga e'tibor berilmagan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston sovet to'qimachilik sanoati uchun asosiy ipak xom ashyo yetkazib beruvchi mamlakat edi. Qorako'l terilari (mo'ynali kiyimlardan tayyorlangan) SSSR bo'ylab eksport qilingandi. Zavodlar asosan paxtani qayta ishlash, to'qimachilik va neft qazib olish uchun bo'lgan. Og'ir sanoat va ilg'or ishlab chiqarish sust rivojlangan edi. Respublika mashinasozlik,

yoqilg'i, xalq iste'moli mollari bo'yicha Sovet Ittifoqining boshqa mintaqalariga qaram bo'lib qolgan edi. Sovet Ittifoqining xalq xo'jaligi kompleksi haqidagi nazariya va qarashlarini olmon mutafakkiri F. Engels o'zining "Anti Dyuring" asarida shunday yozgan edi: "O'z ishlab chiqaruvchi kuchlarini yagona umumiy reja asosida bir-biri bilan uyg'unlashtirib tuzishga qodir bo'lgan jamiyatgina sanoatning butun mamlakatda taraqqiy qilishi va saqlanib qolishi uchun, shuningdek, ishlab chiqarishning boshqa elementlari rivojlanishi uchun eng qulay bo'lgan bir tarzda joylashtirishga imkon berishi mumkin". Engels sanoat-qishloq xo'jaligining uyg'un rivojlanishini nazarda tutgan bo'lsa, sovet amaliyoti O'zbekistonga paxta monokulturasini yukladi. "Butunittifoq mehnat taqsimoti" tizimi respublikaning avtonom iqtisodiy rivojlanishini cheklab, uni Moskvaga qaram qilib qo'ydi. Markazlashtirilgan rejalashtirish Orol dengizi inqirozi va tuproqning keng sho'rlanishi kabi ekologik ofatlarni keltirib chiqardi. Majburiy mehnat (shu jumladan paxta dalalarida bolalar mehnati) insonning asosiy huquqlarini buzdi.

V.I. Leninning "butun mamlakat bo'ylab iqtisodiy birlikni ta'minlash" tamoyili Sovet rejali iqtisodiyotining asosiy konsepsiyasi bo'lib xizmat qildi. V.I. Lenin "butun mamlakat miqyosida iqtisodiy birlikni ta'minlash zarur" deya ta'kidlagan edi. Leninning iqtisodiy birlik g'oyasi mintaqaviy tafovutlarni bartaraf etish va barcha respublikalarni yagona ishlab chiqarish mexanizmiga birlashtirishga qaratilgan edi. Amalda, bu Moskva tomonidan buyurilgan ixtisoslashuvga aylandi va O'zbekistonni diversifikatsiyalangan o'sishni rag'batlantirish o'rniga paxta yetkazib beruvchiga aylantirdi. Sanoatlashtirish Butunittifoq ehtiyojlariga bo'ysundirildi,

O'zbekiston mashinasozlik, yoqilg'i, qayta ishlanadigan mahsulotlar bo'yicha boshqa respublikalarga qaram bo'lib qoldi. Leninning iqtisodiy birlik haqidagi qarashlari nazariy jihatdan ilg'or bo'lsa-da, chekka respublikalardan resurslarni tortib olish vositasiga aylangan edi.

Lenin kapitalizmining global iqtisodiy integratsiyaga moyilligini oldindan bilgan edi. Buni proletar internatsionalizmining moddiy asosi sifatida tasavvur qilgandi. Ishonchli sotsialistik rejalashtirish bu tendensiyaning ishchilar manfaatini uchun mukammallashtirishi mumkin edi. Lenin "butun millat proletariat tomonidan umumiy bir reja bilan tartibga solib turiladigan bir butun jahon xo'jaligini vujudga keltirish tendensiyasini, kapitalizm davridayoq tamomila ochiq va ravshan yuz bergan va tendensiyasini kelajakda barcha millatlarni qo'shib yuborishning iqtisodiy negizi deb bilgan edi". SSSR bu yagona iqtisodiyotni jahon miqyosida emas, balki milliy miqyosda yaratishga harakat qildi. Markaziy rejalashtirish bozor integratsiyasini ma'muriy buyruqlar bilan almashtirdi. O'zbekiston kabi respublikalar sovet "yagona zavodi"ning ixtisoslashgan tarkibiy qismlariga aylangan edi. O'zbekiston uchun bu paxta yetishtirishga majburiy ixtisoslashuv degani edi.

V.I. Leninning sotsialistik iqtisodiyotni yagona reja asosida ishlaydigan "yagona iqtisodiy organizm" sifatida ishlash konsepsiyasi iqtisodiyotni tubdan qayta ko'rib chiqishni anglatardi. Bu tamoyil Sovet Ittifoqining iqtisodiy rejalashtirishga yondashuvini tubdan shakllantirdi va O'zbekiston kabi respublikalar uchun jiddiy oqibatlariga olib keldi. V.I. Leninning fikricha, "Davlatning butun iqtisodiy mexanizmini birlashtirish katta mashinaga, yuz millionlarcha kishilarni bir reja bilan ishlaydigan bir xo'jalik organizmiga aylantirish kerak" deya takidlagan edi.

Shuningdek, maqolada tarixiylik, analiz va sintez, qiyosiy-tipologik tahlil, izchil-xronologik yondashuv usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Butunittifoq paxta ehtiyojlarini qondirish uchun qishloq xo'jaligi tarmog'i qayta tashkil etildi. Sanoatni rivojlantirish faqat birlamchi sektorni qo'llab-quvvatlash bilan cheklangan edi. Tizimdagi buzilishlar O'zbekiston iqtisodiyotida doimiy tarkibiy nomutanosibliklarni vujudga keltirdi. O'zbek ishi isbotlaydiki, hatto eng murakkab nazariy modellar ham zulmkor tizimga aylanmaslik uchun mahalliy voqelikka moslashish va doimiy demokratik fikr-mulohazalarni talab qiladi. Leninning "yagona organism" metaforasi kuchli bo'lsa-da, haqiqiy iqtisodiy tizimlarga xos bo'lgan murakkablik va xilma-xillikni hisobga olmadi.

SSSR o'z iqtisodiga markaziy boshqariladigan mashina sifatida qaradi, bunda har bir respublika qat'iy roliga ega edi. Iqtisodiy qarorlar mahalliy ehtiyojlar emas, umumittifoq ustuvorliklari asosida qabul qilingan. KPSS Markaziy Komiteti sekretari N.A. Muxitdinov 1957-yilda O'zbekiston SSR Oliy Sovetining V sessiyasida so'zlagan nutqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: "O'zbekiston xalq xo'jaligi butun mamlakatimiz ekonomikasining tarkibiy qismidir. Sovet Ittifoqining ekonomikasi chambarchas bog'langan xo'jalik kompleksi bo'lib, yagona va bo'linmas ekonomika bo'lib keldi, hozirda shunday va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi. Har bir ittifoqchi respublika umumittifoq iqtisodiyotida mehnat taqsimoti sohasida muayyan rolini bajarib, SSSR xalq xo'jaligi umumiy tizimining ajralmas, tarkibiy qismidir". Paxtaga haddan tashqari qaramlik oziq-ovqat tanqisligiga va ekologik halokatga olib keldi. Zavodlar asosan xom ashyoni qayta ishlash uchun edi, yuqori qiymatli ishlab chiqarish uchun emas. O'zbekiston teng huquqli hamkor emas, arzon ishchi kuchi va resurslar yetkazib beruvchi bo'lib qolgan edi.

1960-yilda O'zbekiston SSR Birlashtirish Xalq xo'jaligi Kengashi (Sovnarxoz)ning tashkil etilishi Sovet iqtisodiyotini

boshqarish tizimida sezilarli o'zgarishlar bo'ldi, bu Xrushchevning markazlashtirish islohotlarining va'dalarini ham, cheklovlarini ham aks ettirdi. Kengash samaradorlikni oshirishga qaratilgan bo'lsa-da, oxir-oqibat O'zbekistonning SSSR qo'mondonlik iqtisodiyoti doirasidagi bo'ysunuvchi mavqeini mustahkamladi. O'zbekiston SSR Yagona xalq xo'jaligi kengashi O'zbekiston SSR iqtisodiyotini boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynadi. "1960 yilga kelib O'zbekiston SSR yagona xalq xo'jalik kengashi tashkil qilindi". 1957 yildagi Sovnarxoz islohotlari sanoatni rejalashtirishning bir qismini mintaqaviy kengashlarga o'tkazish orqali Moskva mikro boshqaruvini kamaytirishga qaratilgan. O'zbekiston Sovnarxoziga mahalliy korxonalarni muvofiqlashtirish vazifasi yuklangan edi. Sovnarxoz davri hatto cheklangan markazlashtirish ham O'zbekistonning mustamlakachilik tarzidagi iqtisodiy rolini o'zgartira olmasligini isbotladi. 1965-yildan keyin O'zbekiston iqtisodiyoti paxta monokulturasida qolib ketgan holda, modernizatsiyani kechiktirdi. O'zbekiston SSR Sovnarxoziga qarama-qarshi eksperiment — buyruqbozlik iqtisodiyotini uning asosiy qazib olish xususiyatini o'zgartirmagan holda yanada samaraliroq qilishga urinish edi.

Ruxsat etilgan ishlab chiqarish kvotalari talabga mos kelmasdan asosiy tovarlarning ortiqcha ishlab chiqarilishiga olib keldi. Zaif saqlash infratuzilmasi O'zbekistonning qurg'oqchil iqlimida buzilishlarga olib keldi. "1967 yildagi ma'lumotlarga ko'ra, Buxoro viloyatida ishlab chiqarilgan non mahsulotlarining 2,4%, makaron mahsulotlarining esa 1,9% yaroqsizga chiqarilgan". Kapitalistik tizimlardan farqli o'laroq, ortiqcha mablag'larni narxlarni o'zgartirish orqali qayta yo'naltirib bo'lmay edi. Oziq-ovqatlar buzilgan bo'lsa-da, Markaziy Osiyo donlari ko'pincha boshqa respublikalarga eksport qilinardi. Non ishlab chiqarish uchun bug'doy monokulturasini keskinlashdi. Tashlab ketilgan oziq-ovqat boshqa tovarlarning (go'sht, sut mahsulotlari) davriy taqchilligi bilan farqlanadi. Bozorlar tabiiy ravishda ortiqcha miqdorni narxlar orqali moslashtirganda, Sovet rejalashtirish bir vaqtning o'zida ham chiqindi, ham tanqislikni yaratdi.

O'zmevasabzavot faoliyati meva, uzum, sabzavot, kartoshka va poliz ekinlarini yetishtirishga ixtisoslashgan edi. SSSRning markazlashtirilgan rejalashtirish tizimi bozorga asoslangan samaradorlikka emas, balki davlat tomonidan belgilangan ishlab chiqarish kvotalarini bajarishga qaratilgan edi. "1975-yilda tashkil etilgan "O'zmevasabzavot" respublika agrosanoat birlashmasi meva, uzum, sabzavot, kartoshka va poliz ekinlarini yetishtirish bilan shug'ullangan bo'lsa, 1981 yilda uning negizida meva-sabzavot xo'jaliklari vazirligi tashkil etildi". Paxtachilik ustunlik qiladigan qishloq xo'jaligidan alohida, bog'dorchilikka alohida ustuvor yo'nalish sifatida byurokratik e'tibor kuchayib borayotganini aks ettirdi. Sug'orish tarmoqlari va tez buziladigan mahsulotlarni saqlash uchun sovuq omborlarni kengaytirish zarurati bor edi. Boshqa sovet agrokomplekslari singari "O'zmevasabzavot" ham ba'zi ekinlarni ortiqcha ishlab chiqarish bilan kurashgan, shu bilan birga xom ashyo (masalan, o'g'itlar) taqchilligiga duch kelgan edi. "O'zmevasabzavot" qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish yo'lidagi nazariy siljishni ifodalagan bo'lsa-da, ular pirovardida sovet rejalarini bajarish vazifasi yotardi. Ularning merosi qattiq buyruqbozlik iqtisodiyoti sharoitida qishloqning muvozanatli rivojlanishiga erishish qiyinligini ko'rsatib berdi.

Xulosa va takliflar. Muhim mahsulot O'zbekiston qishloq xo'jaligi strategiyasida paxta yetishtirishga e'tibor qaratilishi, ehtimol paxta yetishtirishga bag'ishlangan yer, mehnat va resurslardan keng foydalanishni nazarda tutadi. Xitoy va AQShdan keyin uchinchi o'rinda bo'lish O'zbekistonda paxta yetishtirish amaliyoti va infratuzilmasi yuqori darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Bu taqqoslash O'zbekiston paxta yetishtirishning ushbu jahon gigantlariga

nisbatan samaradorligi va ko'lamini ta'kidlaydi. Bunday jadal o'sish va jahon ishlab chiqarishining salmoqli ulushi paxtaning O'zbekiston iqtisodiyotidagi tarixiy ahamiyatini

ham, o'sha davrda jahon qishloq xo'jaligi bozorida strategik rolini ham aks ettiradi.

ADABIYOTLAR

1. Бедринцев К. СССР халқ хўжалигида Ўзбекистоннинг тутган ўрни. -Т.: 1953, -Б.25.
2. Энгелс Ф. Анти Дюринг. -Т.: Ўзбекистон, 1979. -Б.299.
3. Ленин В.И. Тўла асарлар тўплами, 41-жилд, -Б. 182.
4. Иброҳимов А. Ягона халқ хўжалик комплекси - иқтисодий тараққиётнинг моддий негизи. -Т.: Ўзбекистон, 1982. -Б.
5. Ленин В.И. Асарлар. 27-жилд. -Б. 79.
6. Мухитдинов Н. Ўзбекистон ССР да саноат ва қурилишни бошқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш тўғрисида. -Т.: 1957. -Б. 39.
7. Агзамходжаев А. Образование и развитие Узбекской ССР. Т.: Фан. 1971. -С. 238.
8. Ўзбекистон РПДанинг Бухоро вилояти филиали. 1-фонд, 31-рўйхат, 21-иш, 75-варақ. Ўзбекистон РПДанинг Бухоро вилояти филиали. 1-фонд, 31-рўйхат, 21-иш, 75-варақ.
9. Ўзбекистон коммунисти, № 5, 1983. -Б. 44.